

พัฒนศาสตร์: จากการแสวงหาความหมายสู่การสร้างพื้นที่ความรู้ใหม่
ในกระแสการเปลี่ยนแปลง

Development Sciences: From Seeking for Its Meaning
to the Construction of the New Knowledge Space
in the Transitional Period

พัฒนภาณุ ทูลธรรม

Pattanaphanu Tooltham

นักศึกษาระดับปริญญาเอก ปรัชญาดุสิตบัณฑิต

Ph.D.Candidate in Philosophy

สาขาวิชาพัฒนศาสตร์

Department of Development Sciences

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

Faculty of Humanities and Social Sciences

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Khon Kaen University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจความหมายของพัฒนศาสตร์ในหลากหลายมิติ พร้อมทั้งสะท้อนความซับซ้อนของคำว่า “การพัฒนา” และ “ศาสตร์แห่งการพัฒนา” อย่างจริงจังภายใต้ความแตกต่างหลากหลาย พร้อมกันนั้นคือ การทบทวนความรู้ด้านการพัฒนาที่ซับซ้อนเกี่ยวพันในห้วงเวลาร่วมสมัยโดยสังเขป อย่างไรก็ตาม บทความนี้ไม่ประสงค์การนิยามความหมายคำว่าพัฒนาที่แน่นอนตายตัว หรือถกเถียงทางทฤษฎีในเชิงลึก แต่ชี้ให้เห็นว่า คำว่า “การพัฒนา” มีลักษณะเป็นพลวัตเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งยังเกี่ยวโยงกับอำนาจที่มีส่วนกำหนดค่านิยมของการพัฒนา จนกระทั่งกลายเป็นแนวคิดและทฤษฎีหลักอันส่งผลต่อการนำไปปฏิบัติ

ในแต่ละระดับ ประเด็นนี้ทำให้ความเป็นจริงและความรู้ว่าด้วยการพัฒนาถูกนำเสนออย่างหลากหลายขึ้นอยู่กับบริบท ช่วงเวลา ตลอดจนอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลัง ทำยที่สุดบทความนี้พยายามตั้งคำถามเพื่อต่อยอดสู่การสร้างพื้นที่ความรู้ใหม่ด้านการพัฒนาในกระแสการเปลี่ยนผ่านของสังคมท่ามกลางโลกที่เผชิญกับปัญหาอันรุนแรงและซับซ้อน

คำสำคัญ : พัฒนศาสตร์, ความหมาย, พื้นที่ความรู้, กระแสการเปลี่ยนผ่าน

Abstract

This review article aims at understanding the definition of development sciences (DS) from multiple perspectives and reflecting on the complexity of “development”. Also, the paper purposes to briefly review the concepts of development that contesting during the contemporary era. However, this article neither pose the static definition of development nor argue deeply on development theories but it considers as a changing discourse depending on the power of construction, the theoretical underpinning and the practices in different levels. For this reason, it results in diverse facts and knowledge about the development definitions and the development sciences. Finally, the paper tries to question and reflect in order to construct the new knowledge space in the current transitional period amid many global complex problems.

Keywords : Development Sciences, Definition, Knowledge Space, Transitional Period

บทนำ

การพัฒนาเป็นคำที่ซับซ้อนและถกเถียงกันมาอย่างยาวนานในแวดวงวิชาการและการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองภายใต้การก่อตั้งองค์การสหประชาชาติ (United Nations: UN) อย่างเป็นทางการ วาระการพัฒนาในระดับโลกปรากฏขึ้นเพื่อเป็นแนวทางให้ประชาคมโลกนำไปปฏิบัติในแต่ละประเทศ นับตั้งแต่นั้นมาความเจริญก้าวหน้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางกายภาพ เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีก็ปรากฏให้เห็นเชิงประจักษ์ชัดขึ้น

ทฤษฎีการพัฒนาในยุคแรกๆ มุ่งเน้นความทันสมัยใหม่ในแบบยุโรปตะวันตกและสหรัฐอเมริกาที่ก้าวมาเป็นมหาอำนาจอย่างเต็มตัวหลังสงครามโลกครั้งที่สอง การพัฒนาอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง มาพร้อมกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญ จนกระทั่งเป็นกระบวนทัศน์หรือวาทกรรมหลักที่ทรงพลังให้ประชาคมโลกดำเนินรอยตามและพยายามผลักดันสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ให้เกิดขึ้นกับประเทศของตน

อย่างไรก็ตาม ภายใต้การดำเนินการของคำว่า “การพัฒนา” นำมาซึ่งข้อถกเถียงและการวิพากษ์อย่างมหาศาลจากนักทฤษฎีละตินอเมริกาและภูมิภาคอื่นของโลกนอกเหนือจากยุโรปตะวันตกในแง่ที่ว่า การพัฒนามิได้ส่งผลในเชิงความเจริญก้าวหน้าหรือมีอรรถประโยชน์ให้กับมวลมนุษยชาติเท่าที่นั้น ทว่าการพัฒนานั้นกลับสร้างปัญหาใหม่กับมวลมนุษยชาติ ดังแนวคิดของ Denis Goulet (1992) ที่เห็นว่า การพัฒนาเปรียบเสมือนดาบสองคมที่นอกจากนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าและความเจริญเติบโตแล้ว การพัฒนามาซึ่งหายนะทั้งต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกใช้ไป กอปรกับปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำที่ยังเป็นปัญหาคลาสสิกของสังคมแม้ว่าอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะพุ่งทะยานไปมากเท่าไรก็ตาม

แรกเริ่มการศึกษากการพัฒนาถูกศึกษาเป็นศาสตร์อย่างเป็นทางการภายใต้ศาสตร์ที่เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์การพัฒนา” (Development Economics) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาผ่านเศรษฐกิจว่าด้วยการผลิต การบริโภค การกระจายทรัพยากรและผลประโยชน์สู่ประชาชนที่วัดได้เชิงประจักษ์ กระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม (Positivism)

ที่อิงแบบแผนวิทยาศาสตร์ธรรมชาติจึงมีบทบาทอย่างมหาศาลในการสร้างความรู้
ภายใต้เป้าหมายแบบอรรถประโยชน์นิยม (Utilitarianism) ว่ามนุษย์แสวงหาความ
พึงพอใจสูงสุดและจะยังผลให้สังคมเกิดความเจริญก้าวหน้าตามมาด้วย ด้วยเหตุนี้
มิติทางเศรษฐกิจจึงถูกให้ความสำคัญเป็นลำดับแรกเมื่อมีการศึกษาด้านการพัฒนา
จนกลายเป็นทฤษฎีกระแสหลัก

เมื่อพิจารณาความเป็นศาสตร์นั้น ศาสตร์ (Sciences) ให้ความหมายในแง่ที่ว่า
เป็นกระบวนการศึกษาอย่างเป็นระบบในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง วิเคราะห์ภายใต้แนวคิด/
ทฤษฎีที่สามารถเชื่อถือได้ โดยพยายามแสวงหาคำตอบในสิ่งที่ปัญหาประเด็นใด
ประเด็นหนึ่ง จนกระทั่งแสวงหาคำตอบของแนวทางที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์
และสังคม ทั้งนี้ เมื่อการพัฒนามาซึ่งปัญหามานับการทั้งสิ่งแวดล้อมและความขัดสน
อย่างมหาศาลกระทบต่อชีวิตผู้คน การศึกษาการพัฒนาจึงขยายบริมณฑลออกไป
นอกเหนือจากมิติทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ได้นำศาสตร์ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร
เข้ามาวิเคราะห์ปัญหาด้วย ขณะเดียวกันศาสตร์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ของ
ชีวิตผู้คน ศาสตร์ทางการเมืองว่าด้วยเรื่องอำนาจและผลประโยชน์ก็เข้ามามีอิทธิพล
ตลอดจนความรู้ด้านวัฒนธรรมที่ฝังรากในวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของมนุษย์ก็เข้าสู่
พื้นที่ความรู้ทางการพัฒนาด้วยเช่นกัน เพราะเหตุนี้จึงทำให้พื้นที่ความรู้ของศาสตร์
ด้านการพัฒนา (หรือพัฒนาศาสตร์) มีขอบเขตที่กว้างไกลขึ้นทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง
สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีอันจะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์อย่าง
สลับซับซ้อนได้ และจะนำพาสังคมไปสู่เป้าหมายแห่งความอยู่ดีมีสุข (บวรพันธุ์ พรหม
พักพิง, 2560) ได้ ซึ่งความอยู่ดีมีสุขสะท้อนระบบคุณค่าและเป้าหมายของการพัฒนา
มนุษย์และสังคมที่ต้องบรรลুর่วมกัน อีกทั้งการพัฒนาจำเป็นต้องดำรงอยู่บนพื้นฐาน
จริยธรรมของมนุษย์ (Ethics) คือ จะทำอย่างไรให้การพัฒนาเอื้ออำนวยให้มนุษย์มีปัจจัย
ในการดำรงชีวิตเพื่ออยู่รอด (Life Sustenance) มนุษย์ได้รับการยอมรับนับถือและ
เกิดความภูมิใจในตนเอง (Self Esteem) และมนุษย์มีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต
(Freedom) (Goulet, 1995) โดยปรัชญาเชิงจริยธรรมนี้จำเป็นต้องเข้าไปควบคุมมิติทาง
เศรษฐกิจให้อยู่ในเส้นทางการสร้างสมรรถภาวะของมนุษย์ (Human Capabilities)
สู่ความอยู่ดีมีสุข ภายใต้คำถามที่ว่า ชีวิตที่ดีคืออะไร มนุษย์ควรทำอย่างไรเพื่อไปถึง

จุดนั้น (Qizilbash, M., 2007) ด้วยเหตุนี้ จริยธรรมในมิตินี้จึงต้องผกผันระหว่าง
อรรถประโยชน์ส่วนตัวและอรรถประโยชน์ส่วนรวม การมีโอกาส เสรีภาพ สมรรถภาพ
ความเป็นธรรม มีบรรทัดฐานทางสังคม มีการตระหนักในความต้องการของมนุษย์ที่
สลับซับซ้อน หลากหลายมิติ และอยู่บนฐานของวัฒนธรรมว่าความชอบธรรมของพันธ
สัญญาเชิงอำนาจ (Contractarian Tradition) ซึ่งเป็นกระบวนการทางการเมืองที่ต่อรอง
กัน (Bargain) ของประชาชนที่มีความชอบธรรมในอำนาจและสามารถกำหนดแนวทาง
การพัฒนาได้

จะเห็นว่า การพัฒนาครอบคลุมหลายมิติและมีเป้าหมายบางประการเป็น
คุณค่าร่วมอยู่ แต่ในทางการปฏิบัติ ผู้กระทำการ (Actors) ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น
ระดับชาติ จนกระทั่งในเวทีระหว่างประเทศจะนำประเด็นดังกล่าวเข้าสู่วาระทางนโยบาย
และนำไปเป็นแผน โครงการ หรือกิจกรรมในพื้นที่หรือบริบทที่ดำเนินการอยู่อย่างไร
ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง และยังมีรวมเทคนิค วิธีการ หรือกระบวนการของการพัฒนาที่
ถูกใช้อย่างหลากหลายทั้งจากนักวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี นักพัฒนาในพื้นที่ หรือ
แม้กระทั่งกลุ่มภาคประชาชนหรือภาคประชาสังคมเองจะดำเนินการให้เห็นเป็นรูปธรรม
สู่เป้าหมายที่พึงปรารถนาในแต่ละสังคม ดังนั้น พัฒนศาสตร์หรือการศึกษาการพัฒนา
อย่างเป็นระบบจึงครอบคลุมทั้งมิติการพัฒนา ระดับการพัฒนา เป้าหมายการพัฒนา
จริยธรรมการพัฒนา ตลอดจนวิธีการและกระบวนการของการพัฒนา จึงทำให้พื้นที่
ความรู้ของพัฒนศาสตร์ทั้งกว้างขวางและลุ่มลึกสลับซับซ้อนจนยากที่จะแสวงหาคำนิยาม
ที่แน่นอนด้วย

การขับเคลื่อนของการสร้างความรู้ด้านการพัฒนา

เมื่อการพัฒนาเป็นคำที่สังคมให้ความสำคัญในการหยิบยกขึ้นมาเป็นสภาวะที่
พึงปรารถนาที่ทุกสังคมต้องการจะบรรลุ การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการหนึ่งของการก้าว
ข้ามจากสภาวะที่ไม่พึงปรารถนาสู่สภาวะที่ประชาคมโลกต้องการโดยที่ไม่ก่อให้เกิด
ผลกระทบข้างเคียงอันเป็นปัญหาที่เกิดจากการพัฒนา ทว่าในโลกชีวิตจริงไม่เป็นเช่นนั้น
สิ่งที่เ็นผลกระทบข้างเคียง ปัญหาเรื้อรัง รวมทั้งปัญหาที่รุนแรง ซับซ้อนบนความไม่แน่นอน
ปรากฏให้เห็นเป็นระยะและอุบัติขึ้นใหม่ยากที่จะรับมือ อาทิ ปัญหาความยากจน

ปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน เมืองกับชนบท ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาโรคอุบัติใหม่อย่างไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่คร่าชีวิตทางสุขภาพ และเศรษฐกิจในปัจจุบันก็ยิ่งทวีความท้าทายของศาสตร์ด้านการพัฒนามากยิ่งขึ้น ในการแสวงหาบทวิเคราะห์และค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวเพื่อให้สังคม กลับเข้าสู่สภาวะปกติ

ตลอดระยะเวลากว่าศตวรรษก็เกิดการถกเถียงกันเป็นวงกว้างว่าผู้กระทำการหลัก (Main Actors) ในการดำเนินงานด้านการพัฒนาคือใคร ทั้งนี้ก็สุดแล้วแต่ฐานคิดของแต่ละสำนักการพัฒนานะเชื่อถือหรือยึดตัวแบบหรือจะยึดทฤษฎีใดเป็นสวณะ เช่น ตามทฤษฎีการพัฒนาระแสหลักที่เน้นเศรษฐศาสตร์การพัฒนา เชื่อว่าถ้าเศรษฐกิจดีสังคมจะดี การปล่อยให้กลไกตลาดทำงานได้อย่างอิสระ รัฐไม่ควรแทรกแซงเพียงแต่รัฐอำนวยความสะดวกให้การรักษากฎระเบียบที่เอื้อต่อการแข่งขันอย่างเช่นทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) หรือแม้กระทั่งการเกิดยุคใหม่เมื่อ ค.ศ. 1980 ในนามเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) ขับเคลื่อนผ่านการดำเนินงานของบริษัทข้ามชาติที่ตั้งอยู่ในประเทศลาตินอเมริกาและประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย (Korten, 1998) ทว่าลัทธิเสรีนิยมใหม่ก็ถูกท้าทายหรือวิพากษ์ว่า กระบวนการพัฒนาดังกล่าวนำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำ กล่าวคือ ผู้ที่ได้ประโยชน์จากการพัฒนาคือบริษัทแม่และชนชั้นนำในประเทศ ซึ่งผูกผลประโยชน์กับบริษัทดังกล่าวทำให้กลไกตลาดแทนที่จะเป็นไปอย่างเสรี กลับกลายเป็นว่าเป็นกลไกตลาดผูกขาด (Harvey, 2007) อย่างไรก็ตาม ลัทธิเสรีนิยมใหม่ยังคงความเป็นกระแสหลักเรื่อยมาตั้งแต่สังคมกลายเป็นโลกาภิวัตน์ (Globalization) โลกทั้งใบถูกย่อส่วนให้เล็กลงสามารถติดต่อสื่อสารได้ด้วยเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ปราศจากข้อจำกัดด้านพื้นที่และเวลา เพราะฉะนั้น กลไกตลาด (Market Mechanism) จึงเป็นผู้ดำเนินการหลักด้านการพัฒนาตามทฤษฎีกระแสหลักนี้

ท่ามกลางทฤษฎีกระแสหลักอันทรงอิทธิพล ก็มีทฤษฎีกระแสวิพากษ์ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดมาร์กซิสใหม่ (Neo-Marxism) โดยมุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างประเทศมหาอำนาจกับประเทศที่ถูกนิยามว่ากำลังพัฒนาและด้อยพัฒนา ผลิบทวิเคราะห์ที่สะท้อนความไม่เสมอภาคอันก่อให้เกิดสภาวะความด้อยพัฒนากับประเทศโลกที่สาม ด้วยเหตุนี้จึงเรียกร้องให้รัฐ (State) เข้ามาบีบหนทาง

มากขึ้นในด้านการพัฒนาเพื่อแทรกแซงควบคุม กำกับกลไกตลาดและการค้าระหว่างประเทศเพื่อให้ประเทศกำลังพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนาหลุดพ้นจากสภาวะเสียเปรียบ จนกระทั่งแนวคิดหลังการพัฒนา (Post-development Idea) ราว ค.ศ. 1990 นำโดยนักคิดสายมานุษยวิทยาชาวอเมริกันอย่างอาร์ตูโร เอสโคบาร์ (Arturo Escobar) ที่ปฏิเสธการพัฒนาจากลัทธิตะวันตก เพราะเชื่อว่าเป็นการครอบงำในรูปแบบหนึ่ง ไม่เอื้อต่อวัฒนธรรมของผู้คนที่แตกต่างหลากหลายของผู้คนทั้งโลก นำไปสู่แนวคิดการพัฒนามนุษย์และการพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นกระแสทางเลือกที่มีได้มุ่งเพียงมิติเศรษฐกิจ หากแต่คำนึงถึงเสรีภาพของมนุษย์ในการใช้ชีวิตอย่างอิสระ (Sen, 1999; Nussbaum, 2001) สมดุลทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีที่ไม่เพียงยังผลกับผู้คนชั่วขณะ แต่ต้องคำนึงถึงผลกระทบและการตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคมในระยะยาวด้วย ทั้งนี้ ภายใต้ทฤษฎีการพัฒนาทางเลือกต่างเห็นพ้องต้องกันว่าผู้กระทำการทั้งรัฐและตลาดต่างมีจุดเด่นที่แตกต่างกัน และก็เผชิญกับข้อจำกัดในการดำเนินการด้านการพัฒนา จึงจำเป็นต้องมีทางเลือกที่สาม (The Third Way) (Giddens, 2013) คือ ผู้ดำเนินการหลักต้องเป็นภาคประชาชนหรือภาคประชาสังคมเพื่อเข้ามาถ่วงดุลอำนาจ เป็นทางเลือก (Choices) เพื่อก้าวพ้นทวิลักษณ์คู่ตรงข้ามระหว่างรัฐกับตลาดจนกลายเป็นกลไกในการแทรกแซงทางสังคม (Intervention) ด้านการพัฒนาขึ้น (Brett, E.A., 2009) อีกทั้งการปรากฏขึ้นของภาคประชาชนเป็นเสมือนการผลิตเพื่อสร้างหรือนิยามความหมายใหม่ของการพัฒนา (Resignification) ที่ประชาชนเองเป็นเจ้าของ โดยอาจอยู่ในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ของประชาชนซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนา พร้อมทั้งสร้างทางเลือกใหม่ (Alternative to Development) ในการพัฒนาเข้ามาต่อสู้ ต่อรอง ต้านทาน และขับเคลื่อนในสนามกับวาทกรรมหรือทฤษฎีการกระแสหลัก (สามชาย ศรีสันต์, 2559; 2560)

ดังนั้น ทฤษฎีการพัฒนาแบบทางเลือกจึงเน้นสิทธิของประชาชนในการพัฒนา (Right to Development) ที่มีความหมายของการพัฒนามนุษย์ในแบบกว้างขึ้นมิใช่พื้นที่ส่วนตัว แต่เป็นพื้นที่สาธารณะ กล่าวคือ เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมอันทำให้ประชาชน รัฐ และผู้กระทำการต่างๆ ได้ถกเถียงกันอย่างกว้าง

ขวางในประเด็นหรือวาระของการพัฒนาทุกระดับซึ่งเป็นกระบวนการปลดปล่อยมนุษย์ให้มีเสรีภาพ (Emancipation) (Anderson, 2014) หรือในภาษานักการศึกษาสายวิพากษ์พิจารณาว่ากระบวนการของภาคประชาชนดังกล่าวเป็นการตื่นขึ้นในสำนึก (Conscientization) (Freire, 1970) กล่าวคือ ประชาชนสามารถอ่านเกมการเมืองหรือรู้เท่าทันการเมืองหรือการพัฒนาจากผู้ปกครอง ผู้มีอำนาจ หรือผู้กดขี่ของประชาชนในฐานะผู้ถูกกดขี่จากกระบวนการพัฒนา

เพราะฉะนั้น ความสลับซับซ้อนของการพัฒนาจึงเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน ต่อสู้ ต่อรองกัน และถูกนำเสนออย่างวิพากษ์ภายใต้คำว่า “วาทกรรม”(Discourse) ที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์ อำนาจ และความรู้ที่ปรากฏขึ้นในห้วงเวลาของสังคมดังที่ไชยรัตน์ เจริญศิลป์โอฬาร (2549) ได้ศึกษางานเขียนของมิเชล ฟูกูต์ (Michel Foucault) และอาร์ตูโร เอสโคบาร์ (Arturo Escobar) โดยมองว่า “การพัฒนา” ถูกใช้อย่างแพร่หลายในสังคมจนกลายเป็นภาพตัวแทนของสังคมที่พึงปรารถนา (Representative) การพัฒนามีกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนขึ้นมาภายในบริบทวัฒนธรรมแห่งหนึ่งและสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งมีอำนาจในการกำกับ กดทับ สวมรอยจนทำให้สิ่งที่มีอยู่เดิมอันได้แก่ วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นและภูมิปัญญาพื้นบ้านเลือนหายจากกระแสการพัฒนาไป จนถูกทำให้กลายเป็นอื่น นำไปสู่ความด้อยพัฒนาในที่สุดซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการสร้าง การผลิต การให้ความหมายกับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มอยู่ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง และอำนาจที่ห่อหุ้มชีวิตมนุษย์และกลไกทางสังคม

กระนั้นก็ตาม กรณีของสังคมไทย กระแสวัฒนธรรมชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงได้ก้าวเข้าสู่วาระการพัฒนาว่าสองทศวรรษเพื่อทบทวนกระแสการพัฒนาจากสากลโดยใช้ความเป็นท้องถิ่นนิยม (Localism) ขับเคลื่อนภายหลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจพ.ศ. 2540 เศรษฐกิจพอเพียงถูกระบุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะหลัง โดยจะเห็นได้จากแผนงานและโครงการต่างๆ ของรัฐบาลและประชาชนจนกลายเป็นวาทกรรมศักดิ์สิทธิ์ในการเขียนข้อเสนอโครงการของงบประมาณจนอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกลายเป็นวาทกรรมกระแสหลักที่ครอบอำนาจนำโดยรัฐไทยใช้เป็นเครื่องมือควบคุมและกำกับประชาชน เพราะเมื่อ

วิเคราะห์สาระสำคัญของแนวคิดแล้ว ความพอประมาณและมีเหตุผลของแต่ละบุคคลนั้นแตกต่างกัน ความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs) ของปัจเจกบุคคลก็ยิ่งแตกต่างกันด้วย และยังพบว่าประชาชนยังขาดหรือไม่ได้รับการเติมเต็มความจำเป็นพื้นฐานนี้อย่างเพียงพอจนไม่สามารถก้าวข้ามความยากจน ทั้งยังขาดบทวิเคราะห์ถึงความสลับซับซ้อนของอำนาจระหว่างชนชั้นทั้งมิติทางเศรษฐกิจและการเมือง เพราะการนำมาใช้ต้องตีความอย่างแยบยลอันสะท้อนความเป็นอัตวิสัยสูง (High Subjectivity) เช่นเดียวกับการหวนสู่การพัฒนาแนวพุทธที่เน้นอรรถประโยชน์ด้านจิตวิญญาณ (Spirituality) การละทิ้งกิเลส การไม่เบียดเบียนมนุษย์ผู้อื่นและธรรมชาติ อันเป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเจริญทางปัญญามากกว่าอรรถประโยชน์กำไรสูงสุดตามแบบทุนนิยมหรือเศรษฐศาสตร์สำนักคลาสสิก (อภิชัย พันธเสน, 2544) เมื่อเป็นเช่นนั้น การศึกษาการพัฒนาเชิงวิพากษ์จึงสำคัญ เนื่องจากชี้ชวนให้ตรวจสอบความจริงและความรู้ด้วยการพัฒนาที่แฝงเร้นอยู่ในบริบทต่างๆ โดยถูกผลิตซ้ำ เผยแพร่ และครอบงำชีวิตทางสังคมของมนุษย์อย่างไร ท้ายที่สุดแล้วคือ การตีแผ่ให้เห็นว่าใครเป็นผู้กำหนดค่านิยม มีตำแหน่งแห่งที่ใดในสังคม กำหนดเมื่อไร ที่ไหน อย่างไร เพื่อประโยชน์ผู้ใด มีอุดมการณ์ ความเชื่อ และเป้าประสงค์เบื้องหลังอย่างไร ด้วยเหตุนี้คำว่า "การพัฒนา" จึงอาจกลายเป็นเพียงภาพลวงซ่อนเร้นด้วยอำนาจและความรุนแรงมากกว่าเรื่องเทคนิควิทยาการและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาการศึกษาการพัฒนาในต่างประเทศ มีสถาบันการศึกษาด้านการพัฒนาที่มีชื่อเสียงจำนวนมาก โดยเฉพาะอยู่ในประเทศสหราชอาณาจักร (UK) เช่น มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (The University of Cambridge) มหาวิทยาลัย London School of Economics and Political Sciences (LSE) แม้กระทั่งสถาบันการศึกษาการพัฒนา (Institute of Development Studies: IDS) ซึ่งก่อตั้งเมื่อ ค.ศ. 1966 ขึ้นภายใต้การดำเนินงานของมหาวิทยาลัยสัสเซกซ์ (The University of Sussex) ที่เมืองไบรตัน (Brighton) (Institute of Development Studies, 2020) เพื่อมุ่งทำความเข้าใจปัญหาด้านการพัฒนาในวงกว้าง เพราะเล็งเห็นปัญหาของการพัฒนาที่เกิดขึ้นคุกคามชีวิตผู้คนทั่วโลกอันเกิดจากระบบทุนนิยมและการมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยในช่วงแรกพยายามทำความเข้าใจการพัฒนาและผลพวงจากการพัฒนา

โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจของประเทศในโลกที่สามที่ได้รับเอกราชจากประเทศอาณานิคมหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภายหลังจากได้ผนวกเอาศาสตร์ทางการเมืองเข้ามาอธิบายร่วมกับเศรษฐศาสตร์ ซึ่งศาสตร์แขนงนี้ถูกจัดประเภทว่าเป็นแขนงหนึ่งของสังคมศาสตร์ (Social Sciences) รมัใหญ่

ส่วนในประเทศไทย ศาสตร์ด้านการพัฒนาให้ความสำคัญอย่างจริงจังเมื่อเกิดสำนักบัณฑิตอาสาสมัครแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ปัจจุบันคือวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์) ที่ประสงค์ส่งนักศึกษาหรือผู้สำเร็จการศึกษาแล้วเข้าไปดำเนินงานกับชุมชนชนบท ก่อตั้งเมื่อพ.ศ. 2512 ภายหลังจากประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สองไม่นาน นำโดยศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะศาสตราจารย์ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์สำเร็จการศึกษาจาก London School of Economics and Political Sciences (LSE) จึงนำอุดมการณ์และแนวคิดจากสำนักดังกล่าวมาก่อตั้งศาสตร์หรือการศึกษาด้านการพัฒนานี้ โดยรูปแบบการดำเนินงานในขณะนั้นมุ่งเน้นการพัฒนาชนบท (Rural Development) อันเป็นการสร้างความรู้และการผลิตนักพัฒนาให้ทำงานในระดับพื้นที่เป็นหลัก

ต่อมาในระดับภูมิภาคของประเทศไทยก็เริ่มพัฒนาเครื่องมือในการดำเนินงานพัฒนาชนบทซึ่งเริ่มจากการพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรโดยอิงจากรากฐานแนวคิดมานุษยวิทยาเชิงสังคม (Social Anthropology) เช่นที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เมื่อพ.ศ. 2521 รวมทั้งการพัฒนาเครื่องมือการศึกษาและประเมินชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal: RRA) และเครื่องมือการศึกษาเพื่อประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่นราว พ.ศ. 2528 โดยประยุกต์ทั้งความรู้ด้านภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคมศาสตร์มิติอื่นๆ จนยากจะกำหนดเขตแดนหรือปริมณฑลของศาสตร์อย่างชัดเจน (Chambers, 2002) จนกระทั่งเครื่องมือดังกล่าวเริ่มใช้กันอย่างแพร่หลายขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จวบจนปัจจุบันเมื่อต้องการทำความเข้าใจชุมชนอย่างรอบด้านก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม จุดเปลี่ยนนี้ทำให้มหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเทศไทยเริ่มผลิตบัณฑิตและก่อร่างสร้างตัวศาสตร์ด้านการพัฒนาเรื่อยมา อาทิ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งเปิดหลักสูตรผลิตบัณฑิตสาขาวิชาพัฒนศาสตร์ (Development Sciences)

ขึ้นในพ.ศ. 2540 (Tanwan Pongkan et al, 2018) โดยประยุกต์ใช้ศาสตร์แขนงต่างๆ อย่างบูรณาการกัน ดังที่พีริลลิตี คำนวนคิลป์ (2543) เห็นว่า พัฒนศาสตร์เป็นการผสมผสานระหว่างวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ในสภาวะสังคมหลังความทันสมัย ด้วยการแสวงหาดุลยภาพระหว่างการพัฒนาในระดับมหภาคและจุลภาค โดยไม่อิงเฉพาะกับศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง เพราะการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วนก่อให้เกิดปัญหาตามมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน เมืองกับชนบท ผู้คนกลายเป็นคนชายขอบและเปราะบางมากยิ่งขึ้น ประเด็นนี้ทำให้การสร้างความรู้และการเรียนการสอนพัฒนศาสตร์ก็ยึดถือแนวทางการบูรณาการศาสตร์ที่ว่านี้ในการวิเคราะห์ปัญหาสังคมและแสวงหาแนวทางการแก้ไขปัญหาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน

พื้นที่ความรู้ใหม่ด้านการพัฒนาในกระแสการเปลี่ยนผ่าน

จากการทบทวนการขับเคลื่อนและการต่อสู้ระหว่างกระบวนการพัฒนาทำให้เห็นว่า ความหมายของการพัฒนา ตลอดจนศาสตร์แห่งการพัฒนาไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของลักษณะสำคัญของการสร้างความรู้แบบพัฒนศาสตร์ที่มีลักษณะสัมพัทธ์ (Relativism) เพราะเป็นศาสตร์ประยุกต์ที่ผสมผสานความรู้จากสหสาขาวิชาวิเคราะห์ แก้ปัญหา และพัฒนาคุณภาพงานหรือบริการในสังคมเพื่อประโยชน์ของมวลมนุษยชาติบนฐานการศึกษาหาความรู้แบบคิดเป็นระบบ (พีริลลิตี คำนวนคิลป์, 2543) ด้วยความเชื่อว่า ไม่มีศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งหรือความรู้จากสาขาวิชาใดสาขาวิชาหนึ่งสามารถแก้ไขปัญหาของมวลมนุษยชาติได้ เพราะแต่ละศาสตร์ต่างมีข้อจำกัดในระเบียบวิธีการแสวงหาความรู้ ต่างมุ่งผลประโยชน์ในการต่อรองทางอำนาจในสังคมที่แตกต่างกัน อีกทั้งไม่มีสาขาใดสาขาวิชาหนึ่งผูกขาดความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ เช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับประชาชนก็ไม่เพียงแต่วิชาเศรษฐศาสตร์ที่แสวงหาคำอธิบายเพื่อมาแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างครอบคลุม เพราะเหตุนี้ กระบวนทัศน์ภายใต้พื้นที่ความรู้ใหม่ด้านการพัฒนาในกระแสการเปลี่ยนผ่านต้องไปไกลกว่าปฏิฐานนิยม (Post-positivism) กอปรกับการให้ความหมายและการวิเคราะห์การพัฒนาที่มีใช้แบบประเพณีดั้งเดิมซึ่งให้ความสำคัญ

อย่างยิ่งยวดในเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดความก้าวหน้าหรือความเป็นไปของสังคมเท่านั้น (Conventional Determinism of Economic Analysis) (Sumner, A., & Tribe, M., 2008)

ภายใต้ข้อสมมติฐานดังกล่าวของความเป็นพัฒนศาสตร์ เมื่อนำหลักการของการสร้างความรู้ที่เลื่อนไหล (ไม่ใช่เลื่อนลอย) มาวิเคราะห์จะพบว่า ปัญหาที่โลกและสังคมเผชิญอยู่นั้นท้าทายและรุนแรงมากยิ่งขึ้น ท่ามกลางการนำศาสตร์ที่มุ่งความชำนาญเฉพาะด้าน (Specialization) มาวิเคราะห์จะพบว่า เกิดการสะสมของสภาวะความผิดปกติเรื่อยมา (Accumulation of Anomalies) ตามแนวคิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ของ Thomas Kuhn (1962) จนกระทั่งเกิดภาวะวิกฤติที่กระบวนทัศน์เดิมหรือทฤษฎีเดิมด้านการพัฒนาที่มุ่งความชำนาญการเฉพาะด้านไม่สามารถให้คำตอบได้ หรือให้คำตอบได้อย่างไม่ครอบคลุมหรือลุ่มลึกเพียงพอ ประเด็นนี้ส่งผลต่อแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่ตอบสนองความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง พัฒนศาสตร์จึงก้าวเข้าสู่ขั้นตอนของการขบคิดเพื่อปฏิวัติศาสตร์ (Revolutionary Sciences) ของตนเองให้เปลี่ยนแปลงเท่าทันกับปัญหาที่เปลี่ยนแปลง ศาสตร์แห่งความยั่งยืน (Sustainability Sciences) (González-Márquez, I., & Toledo, V. M., 2020; Hemström, K., Simon, D., Palmer, H., Perry, B., & Polk, M., 2021) จึงเกิดขึ้นเพื่อตั้งคำถามกับการแก้ไขปัญหาซับซ้อนของสังคมที่จำเป็นต้องเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎี (Theory) กับการปฏิบัติ (Practice) ทั้งนี้ การแก้ไขปัญหารุนแรงและซับซ้อนตามกระบวนทัศน์เดิมไม่มีพลังเพียงพอต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงอันจำเป็นต้องเคลื่อนสู่กระบวนทัศน์ใหม่ที่เน้นการผลิตศาสตร์ข้ามสาขา (Transdisciplinary) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นในโลกยุคหลังความจริงสูงสุด (Post-truth World) หรือเป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นภายหลังจากศาสตร์บรรทัดฐานเดิม (Post-normal Sciences) ด้วยการก้าวพ้นการครอบงำหรือทลายกำแพงของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ภายใต้ความซับซ้อนของสถานการณ์ปัญหานี้จึงจำเป็นต้องบูรณาการกันระหว่างศาสตร์และมองระบบการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นองค์รวมจนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในระดับพื้นที่ รวมทั้งการสร้างความรู้หลายระดับ

ดังนั้น สารัตถะของพื้นที่ความรู้ใหม่ด้านการพัฒนาในกระแสการเปลี่ยนผ่าน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย) จึงจำเป็นต้องประยุกต์ใช้หลักการหรือปรัชญาของ ศาสตร์ข้ามสาขาและศาสตร์ที่เกิดขึ้นภายหลังจากศาสตร์บรรทัดฐานเดิม (Nicolescu, B., 2012; Pohl, C. & Hadorn, G.H., 2007; Funtowicz, S. O., & Ravetz, J. R., 1993; Peters, M. A., & Besley, T., 2019; Yahara, T., Tanaka, W., Inoue, Y., Lee, J., Qian, K., Javadi, F., ... & Murakami, T., 2021) ที่มุ่งวิเคราะห์ปัญหาสังคมที่ซับซ้อน รุนแรง ไม่แน่นอน เป็นปัญหาที่เกิดผลกระทบสูญเสียกับผู้มีส่วนได้เสียอย่างมหาศาล เป็นปัญหาที่ต้องตัดสินใจอย่างเร่งด่วน ด้วยการพยายามแสวงหาพื้นที่ความรู้ตรงกลาง ระหว่างศาสตร์ต่างๆ ก้าวข้ามกับดักคู่ตรงข้ามระหว่างวิชาการกับการปฏิบัติที่ไม่ลงรอยกัน ขยายแวดวงวิชาการให้กว้างขวางขึ้น (Extended Peer Community) ไม่เฉพาะนักวิทยาศาสตร์ นักวิจัย หรือนักพัฒนาเท่านั้น แต่จำเป็นต้องตรวจสอบ ความรู้ เปิดโอกาสและทางเลือกให้ภาคประชาชนหรือภาคประชาสังคมได้ถกเถียง ความรู้จนเกิดการวิเคราะห์อย่างตลกกลึกในการมองปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาใหม่ แสวงหาจุดร่วมระหว่างจุดยืนของศาสตร์และจุดยึดของประชาชน ทำให้ศาสตร์ ที่เป็นความรู้ทางทฤษฎีและวิธีการปฏิบัติสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน ลักษณะของศาสตร์ดังกล่าวนี้ทำให้ศาสตร์มีความเป็นประชาธิปไตยที่สรรสร้างร่วมกัน ระหว่างผู้มีส่วนได้เสีย จนกระทั่งความรู้ที่ได้นั้นกลายเป็นศาสตร์ของประชาชน (Citizen's Sciences) ที่มีคุณค่าและความหมายสำหรับประชาชนไม่จำกัดเพียงแต่ แวดวงวิชาการในสถาบันการศึกษาหรือภายในรั้วมหาวิทยาลัย

ความท้าทายในพื้นที่ความรู้ใหม่ด้านการพัฒนา

ทั้งนี้ การประยุกต์ใช้ศาสตร์แบบข้ามสาขาเพื่อเปิดพื้นที่ความรู้ใหม่ด้านการ พัฒนาก็ไม่ใช่การดำเนินการได้อย่างพลการ หากแต่ต้องพิจารณาจากลักษณะของปรากฏการณ์และสภาพปัญหาสังคมนั้นๆ ว่า เรียกร้องให้เกิดการขบคิดหรือวิเคราะห์ จากหลากหลายมุมมองหรือไม่ ปัญหาดังกล่าวมีผู้มีส่วนได้เสียจำนวนมากหรือไม่ ทั้งยังต้องพิจารณาระดับความรุนแรงและซับซ้อน อาทิ ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของ สภาพภูมิอากาศและระบบนิเวศ ปัญหาความยากจน ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ปัญหา

ความรุนแรงทางสังคม ปัญหาการพัฒนาเมือง ปัญหาโรคอุบัติใหม่ ฯลฯ โดยจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นถึงโครงสร้างและเหตุปัจจัยอย่างเป็นระบบ คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นอย่างรอบด้าน ยิ่งไปกว่านั้น คือต้องการอาศัยความเข้าใจร่วมและผลประโยชน์ร่วมของผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย อย่างไรก็ตาม เมื่อนำศาสตร์แบบข้ามสาขาไปใช้จริงในเชิงปฏิบัติ เป็นไปได้ว่า ในการวิเคราะห์ปัญหาและการแสวงหาทางออกร่วมอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างศาสตร์แขนงต่างๆ อีกทั้งไม่ได้รับประกันว่า บัณฑิตบุคคลจะใช้ความเป็นวิชาชีพหรืออำนาจแห่งความรู้ของศาสตร์ตนเองในการครอบงำผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบความรู้ที่ออกแบบโดยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อำนาจของความรู้นี้มีผลให้มนุษย์ปฏิบัติได้ยาก แต่จะอย่างไรให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นระบบความรู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ การก้าวให้ถึงจุดดังกล่าว ในกระบวนการสร้างระบบความรู้ได้ต้องอาศัยกลไกเชิงสถาบันอย่างมีประสิทธิภาพ ในการเอื้ออำนวยให้เกิดการสื่อสารระหว่างกัน (Communication) การตีความหมาย (Translation) ในภาษาระหว่างศาสตร์ต่างๆ ตลอดจนการเป็นตัวกลาง (Mediation) เชื่อมสะพานในการข้ามพรมแดนความรู้ระหว่างศาสตร์ (Cash, D. W., Clark, W. C., Alcock, F., Dickson, N. M., Eckley, N., Guston, D. H., ... & Mitchell, R. B., 2003) เพื่ออุดช่องว่างหรือจุดบกพร่องของระบบความรู้เดิม

จะเห็นว่า ทักษะที่จำเป็นต้องมีสำหรับผู้แสวงหาความรู้ด้านการพัฒนา เรียกร้องให้ไม่เพียงแต่เป็นผู้ลุ่มลึกทางวิชาการเท่านั้น หากแต่ยังหมายรวมถึงบทบาทการเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) การเป็นนักการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ (Effective Communicator) สามารถสร้างบรรยากาศการถกเถียงความรู้ที่เป็นกัลยาณมิตรของทุกฝ่าย มีทักษะการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเมื่อเกิดความขัดแย้งและการครอบงำ สามารถแบ่งปันอำนาจในเวทีการเรียนรู้ รวมทั้งการตัดสินใจไปยังประชาชนผู้มีส่วนได้เสียให้มากกว่าเดิมที่ไม่อิงเฉพาะความรู้ทางวิชาการในรั้วมหาวิทยาลัย แต่ต้องค้นหาคำความรู้ซ่อนเร้นในตน (Tacit Knowledge) ของทั้งประชาชน นักวิชาการ และตัวผู้แสวงหาความรู้เอง โดยการดำเนินการสร้างความรู้เพื่อเปิดพื้นที่ใหม่นี้จำเป็นอาศัยระยะเวลาในการแสวงหาฉันทามติร่วมแบบประชาธิปไตยและทำให้ทุกฝ่ายเกิดความพึงพอใจมากที่สุด ทั้งยังไม่สามารถดำเนินการอย่างฉาบฉวยดังเช่น

การแสวงหาความรู้แบบประเพณีที่มุ่งเพียงผลลัพธ์ที่พึงปรารถนาของนักวิชาการ หรือแหล่งทุนสนับสนุน

นอกจากทักษะที่กล่าวไปข้างต้นแล้ว สมรรถนะของผู้ศึกษาด้านการพัฒนาและ ผู้สร้างความรู้การพัฒนาก็จะซับซ้อนตามไปด้วย กล่าวคือ สามารถสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคลกับผู้มีส่วนได้เสียได้ มีความเข้าใจและใคร่ครวญถึงคุณค่า (Reflection on Values) ที่อยู่ในปฏิบัติการของการพัฒนาในมิติต่างๆ พยายามแสวงหาวิธีการ หรือทางเลือกแห่งการพัฒนาที่ได้ถูกรอบงำจากผู้มีอำนาจหรือผู้ให้ทุนสนับสนุน การพัฒนาที่มาจากต่างประเทศโดยเฉพาะตะวันตก (Decolonizing Ways) อีกทั้ง ยังจำเป็นต้องใช้ทักษะเฉพาะด้านที่เกี่ยวข้องเข้าสู่ปฏิบัติการของการพัฒนาทั้งในมิติ นโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมต่างๆ (Leslie, H. M., Banks, G., Prinsen, G., Scheyvens, R., & Stewart-Withers, R., 2018) ยิ่งไปกว่านั้น คือ การระดม สรรพกำลังทางวิชาการ วิธีการ และกระบวนการแสวงหาคำตอบและทางเลือกในการ แก้ไขปัญหาที่หลากหลายซึ่งอาจหลายกฎเกณฑ์ แบบแผน ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติ หรือบรรทัดฐานของการแสวงหาความรู้แบบเดิมก็เป็นได้

ท่ามกลางโลกทางเทคโนโลยีที่พลิกผันอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน (Technological Disruption) ส่งผลต่อวิถีชีวิตการดำรงอยู่ของมนุษย์ ความท้าทายและปัญหาใหม่เกิดขึ้นเสมอ ปัญญาประดิษฐ์หรือเอไอ (Automatic Intelligence: AI) เข้ามาทำงานแทน มนุษย์ในบางสายงาน มนุษย์แรงงานจำเป็นต้องปรับตัวแทรกซึมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง ส่วนใดของสายพานการผลิต มิฉะนั้นจะเกิดวิกฤติที่ผู้คนไม่มีงานทำ ขาดรายได้ อันเป็น ผลต่ออัตราการบริโภคที่ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ (Saxer, 2017) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเชิงหลักการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่เอื้ออำนวยให้ชีวิต มนุษย์ดีขึ้นแปรผันตรงกับความเจริญก้าวหน้าของสังคมด้วย เทคโนโลยีจึงเป็นอีกมิติหนึ่ง ที่สะท้อนช่องทางหรือโอกาสของผู้คนในการใช้ให้เป็นประโยชน์ในฐานะเครื่องมือสู่ การแก้ไขปัญหาสังคม เพราะเหตุนี้ เรื่องเทคโนโลยีจึงไม่ใช่ประเด็นปัญหา หากแต่ เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางการเมืองว่าด้วยการกระจายความเจริญทางเทคโนโลยี (Technological Distribution) อย่างทั่วถึงกับประชาชนต่างหากที่เป็นความท้าทาย และเป็นปัญหาทางการเมืองซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาในโลกปัจจุบันโดยตรง

เพราะเป็นการเมืองในรูปแบบการเร่งสภาพการณ์อย่างรวดเร็ว (The Politics of Acceleration) (Supachalasai, C., 2016) ขับเคลื่อนผ่านเทคโนโลยีที่นำพาอนาคตไปสู่สังคมทุนนิยมตอนปลาย โดยมีผู้กระทำการที่มีไม่มนุษย์ (Non-human Actors) อาทิ หุ่นยนต์และระบบอัตโนมัติเป็นส่วนหนึ่งของสานพานการพัฒนาที่มีอาจปฏิเสธได้ ทั้งนี้ อาจก่อให้เกิดสภาวะความแปลกแยกใหม่ (Alienation) ซึ่งมีได้เกิดจากปัจจัยความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบบูตริระหว่างชนชั้น ทว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน โดยเทคโนโลยีในปัจจุบันได้ผนวกเข้าสู่ระบบการผลิต การจำหน่าย การบริการ และการกระจายทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจ ระบบทุนนิยมแบบดิจิทัล (Digital Capitalism) (Saxer, 2017) จึงแปลงโฉมโลกทางสังคมยุคใหม่ที่เต็มไปด้วยระบบข้อมูลจำนวนมหาศาลในเวลาอันรวดเร็ว ก้าวพ้นอุปสรรคด้านสถานที่และเวลาสังเกตได้จากรูปแบบการจัดการศึกษาและการทำงานที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 ที่มีเพียงส่งผลกระทบต่อสุขภาพโดยตรงต่อประชาชน แต่ยังคงส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจรูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งการจัดการความเสี่ยงในภาวะวิกฤติที่ไม่แน่นอนนี้ด้วย

ถึงกระนั้น ส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่าปัจเจกบุคคล แม้กระทั่งผู้เชี่ยวชาญสาขาใดสาขาหนึ่ง ความรู้ของศาสตร์เฉพาะด้านต่างมีชุดข้อมูลและระเบียบวิธีการศึกษาที่เฉพาะ แต่ต้องตระหนักว่าภายใต้สถานการณ์วิกฤติปัญหาที่รุนแรงซับซ้อน ข้อมูลเหล่านี้ อาจไม่เพียงพอต่อการคาดเดาเหตุการณ์ จินตนาการฉากทัศน์อนาคต (Scenario Imagination) หรือการแสวงหาทางออกที่พึงปรารถนาและแม่นยำ สมรรถนะของคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีเองก็จำกัดเช่นเดียวกัน ก็เป็นโจทย์ว่าจะทำอย่างไรให้เกิดการบูรณาการของชุดข้อมูล ทำให้ประชาชนในสังคมเห็นความสำคัญของการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life-long Learning) เพื่อเป็นพื้นฐานต่อยอดสู่การพัฒนาในมิติอื่นๆ นโยบายสังคมก็จำเป็นต้องออกแบบอันก่อให้เกิดการกระจายทรัพยากร ความมั่งคั่งรายได้ และโอกาสกับประชาชนส่วนรวม จุดนี้ถือเป็นความท้าทายหลักของสังคม และเป็นพันธะสัญญาระหว่างรัฐต่อประชาชนในสังคมดิจิทัลนั่นคือ จะส่งเสริมสมรรถภาวะ (Capability) ของทุกคนให้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมส่วนรวมอย่างไร

เพื่อให้สังคมกลับเข้าสู่สภาวะปกติโดยรวดเร็วที่สุด ปัญหาที่เรื้อรังลดความรุนแรงลง จึงเป็นโจทย์สำคัญของพัฒนศาสตร์ในพื้นที่ความรู้ใหม่นี้ไม่ว่าจะนำศาสตร์แห่ง การพัฒนานี้เข้าศึกษาและปฏิบัติการในระดับใดตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และ ระดับนานาชาติ

บทสรุป

จะเห็นว่า พัฒนศาสตร์หรือศาสตร์ด้านการพัฒนาเป็นการบูรณาการศาสตร์ สาขาและแขนงต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่ามกลางสภาพปัญหาที่สลับซับซ้อน รุนแรง ส่งผลกระทบต่อประชาชนอย่างมหาดล การนำศาสตร์ที่อิงความชำนาญการเฉพาะด้านเข้ามาอธิบายหรือแสวงหาทางออก ของปัญหาเผชิญกับข้อจำกัดอย่างมากในข้อมูลที่มีอยู่อย่างจำกัด ความสามารถ ทางทฤษฎีและวิธีวิทยาการศึกษาที่จำกัดด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ความรู้ที่ได้ยังขาดมิติ การเชื่อมโยงกับประชาชนเพื่อสร้างทางเลือกใหม่และโอกาสให้ประชาชนได้ถกแถลง นำความรู้นั้นไปใช้เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริงกับโลกชีวิตแห่งประสบการณ์ของเขา เหล่านั้น

พัฒนศาสตร์จึงเป็นมากกว่าวิธีการ กระบวนการในการวิเคราะห์ การแสวงหา คำตอบ หรือเป็นเทคนิค แต่พัฒนศาสตร์เป็นการแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบบนพื้นฐานคุณค่า จริยธรรม และเป้าหมายบางประการ เช่น ทำให้สังคมเกิดความอยู่ดีมีสุข ยั่งยืน เป็นธรรม ครอบคลุมหลายมิติ เป็นศาสตร์ที่สามารถขยายปริมณฑลโดยเปิดพื้นที่ ความรู้ให้ศาสตร์แขนงต่างๆ ทั้งวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สารสนเทศ การศึกษา สุขภาพ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ฯลฯ อันสัมพันธ์กับโลกและชีวิตทาง สังคมของมนุษย์ที่มีอาจแยกส่วนการพิจารณาได้ ซึ่งในบทความนี้ผู้เขียนศึกษา บรรณกรรมเชิงสหวิทยาการบางส่วนเพื่อวิเคราะห์และแสวงหามุมมองของศาสตร์ต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อคำอธิบายว่าด้วยการพัฒนาและการศึกษาการพัฒนาบางเสียเท่านั้น เพราะความเป็นจริงแล้ว การนิยามคำว่า “การพัฒนา” และ “ศาสตร์ด้านการพัฒนา” มีความซับซ้อนเป็นพลวัตขึ้นอยู่กับคำอธิบายทางทฤษฎีของแต่ละสำนัก รวมทั้งแนวทางการปฏิบัติเมื่อนำความรู้ด้านการพัฒนานั้นไปใช้ในสถานการณ์ปัญหาของสังคม

แต่ละระดับ ด้วยเหตุนี้ ความหมายของพัฒนศาสตร์จึงมีมิติเชิงซ้อนหลายชั้น
อย่างไรก็ตาม การเดินทางของพัฒนศาสตร์ก็ยังคงดำเนินต่อไปด้วยความท้าทายมาก
ขึ้นเมื่อสถานการณ์ปัญหาของสังคมเปลี่ยนแปลง พื้นที่ความรู้ของศาสตร์และวิธีวิทยา
ในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการค้นหาคำตอบก็ต้องพัฒนาให้ก้าวข้ามจากสิ่งเดิมด้วย

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณคณาจารย์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นทุกท่าน
ที่ประสาทวิชา รวมทั้งการเปิดโอกาสให้แลกเปลี่ยนเรียนรู้

เพื่อนปริญญาเอกพัฒนศาสตร์รหัส 63 ในการช่วยเหลือเกื้อกูลหลายๆ ประเด็น
ทั้งการศึกษา การแลกเปลี่ยนทางวิชาการทั้งในห้องเรียนและนอกห้องเรียน

รุ่นพี่พัฒนศาสตร์ที่ให้ความรู้ แลกเปลี่ยนทางวิชาการ ตลอดจนการเสนอ
แนะแนวทางในการพัฒนาตนเอง

งานเขียนทางวิชาการที่หลากหลายทั้งทฤษฎีการพัฒนา ศาสตร์ข้ามสาขา
วาทกรรมการพัฒนา การศึกษาแนววิพากษ์ รวมทั้งดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ที่เป็น
วิทยากรกับหลักสูตรฯหลายครั้งกับวาระครบรอบ 80 ปีของท่านในฐานะนักวิชาการ
ที่ก่อให้เกิดการตั้งคำถามและต่อยอดความรู้ทางพัฒนศาสตร์เสมอมา

เอกสารอ้างอิง

- ไชยรัตน์ เจริญศิลป์โอฬาร. (2549). *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง
เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2560). *แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา : จากความมั่นคงทาง
วัตถุสู่ความอยู่ดีมีสุขประชาชาติ*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น : ขอนแก่น.
- พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์. (2543). พัฒนศาสตร์: ระบบความรู้ใหม่ยุคหลังภาวะทันสมัยนิยม.
วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ (17) 3 เม.ย.-มิ.ย.43, 12-29.

- สามชาย ศรีสันต์. (2560). การศึกษาการพัฒนาในฐานะขบวนการเคลื่อนไหวสนาม
วาทกรรม. *วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*,
29(1), 191-226.
- สามชาย ศรีสันต์. (2559). วาทกรรมแนววิพากษ์และการศึกษาการพัฒนาในสังคม
ไทย. *วารสารพัฒนศาสตร์วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ป๋วย อึ๊งภากรณ์มหาวิทยาลัย*
ธรรมศาสตร์, 13(1).
- อภิชัย พันธเสน. (2544). *พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับ*
เศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์.
- Anderson, T. (2014). Human development, the state and participation.
Development Studies Research. An Open Access Journal, 1(1), 64-74.
- Brett, E.A. (2009) *Reconstructing Development Theory: International Inequality,*
Institutional Reform and Social Emancipation, Basingstoke, Palgrave
Macmillan.
- Cash, D. W., Clark, W. C., Alcock, F., Dickson, N. M., Eckley, N., Guston, D.
H., ... & Mitchell, R. B. (2003). Knowledge systems for sustainable
development. *Proceedings of the national academy of sciences*, 100(14),
8086-8091.
- Chambers, R. (2002). *Relaxed and Participatory Appraisal: Notes on practical*
approaches and methods for participants in PRA/PLA-related
familiarisation workshops. Participation Group, Institute of Development
Studies, University of Sussex.
- Escobar, A. (1992). Reflections on 'development': grassroots approaches and
alternative politics in the Third World. *Futures*, 24(5), 411-436.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Bloomsbury publishing USA.
- Funtowicz, S. O., & Ravetz, J. R. (1993). Science for the post-normal age.
Futures, 25(7), 739-755.

- Giddens, A. (2013). *The third way: The renewal of social democracy*. John Wiley & Sons.
- González-Márquez, I., & Toledo, V. M. (2020). Sustainability science: a paradigm in Crisis?. *Sustainability*, 12(7), 2802.
- Goulet D. (1995). *Development Ethics: A Guide to Theory and Practice*. New York: The Apex Press and London: Zed.
- Goulet, D. (1992). Development: Creator and destroyer of values. *World Development*, 20(3), 467-475.
- Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, USA.
- Hemström, K., Simon, D., Palmer, H., Perry, B., & Polk, M. (2021). *Transdisciplinary knowledge co-production for sustainable cities: a guide for sustainable cities*. Practical Action Publishing Ltd.
- Institute of Development Studies. (2020). *Why Study at IDS*. Retrieved May 12, 2021 from, <http://www.ids.ac.uk/learn-at-ids/why-study-at-ids/>
- Korten, D. C. (1998). When corporations rule the world. *European Business Review*.
- Kuhn, T.S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, IL, USA.: University of Chicago Press.
- Leslie, H. M., Banks, G., Prinsen, G., Scheyvens, R., & Stewart-Withers, R. (2018). Complexities of development management in the 2020s: Aligning values, skills and competencies in development studies. *Asia Pacific Viewpoint*, 59(2), 235-245.
- Nicolescu, B. (2012). Transdisciplinarity: the hidden third, between the subject and the object. *Human and Social Studies*, (01), 13-28.
- Nussbaum, M. C. (2001). *Women and human development: The capabilities approach* (No. 3). Cambridge University Press.

- Peters, M. A., & Besley, T. (2019). Citizen science and post-normal science in a post-truth era: Democratising knowledge; socialising responsibility.
- Pohl, C. & Hadorn, G.H. (2007). *Principles for Designing Transdisciplinary Research –proposed by the Swiss Academies of Arts and Sciences*. Münche: oekomVerlag,.
- Pongkan, T. et al. (2018). 40 Years Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University. Retrieved May 16, 2021 from, <https://www.sutori.com/story/40-pii-khnamnusysaastraelasangkhmsaastr-mhaawithyaa-laykh-naekn--VqwVbijTqwbXSaBdnvnA5j14>
- Qizilbash, M. (2007). On ethics and the economics of development. *Journal of Philosophical Economics*, 1(1), 54-73.
- Saxer, M. (2017). *The Human Economy: The Social Democratic Path to Decent Livelihoods and Development in Digital Capitalism*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. A Division of Random House. New York: USA.
- Sumner, A., & Tribe, M. (2008). Development studies and cross-disciplinarity: Research at the social science–physical science interface. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 20(6), 751-767.
- Supachalasai, C. (2016). The Politics of Accelerationism: Future, Modernity, Technology, and Subjectivity in the Late Capitalism. *Journal of Social Sciences Naresuan University*, 12(2), 12_43-69.
- Yahara, T., Tanaka, W., Inoue, Y., Lee, J., Qian, K., Javadi, F., ... & Murakami, T. (2021). Decision Science for Future Earth: A Conceptual Framework. In *Decision Science for Future Earth* (pp. 3-64). Springer, Singapore.